

MIKROQARZLASH JARAYONIDA RISKLAR VA ULARNI BOSHQARISH MEXANIZMLARINING TAHLILI

Sultonboyev Shoxruxbek Tohirjon o'g'li
ANDIJON DAVLAT TEXNIKA INSTITUTI

«Muxandislik iqtisodiyot va boshqaruv» fakulteti «Buxgalteriya hisobi va menejment»
kafedrası «Bank ishi va audit» yo'nalishi 4-kurs 56-22-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20657656>

Annotatsiya: Mazkur maqolada mikroqarzlash jarayonida yuzaga keladigan asosiy risk turlari hamda ularni samarali boshqarish mexanizmlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotda kredit riski, likvidlik riski, operatsion risk va bozor risklarining mikroqarzlash faoliyatiga ta'siri ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, tijorat banklari va mikromoliya tashkilotlari faoliyatida risklarni baholash, monitoring qilish va minimallashtirishning zamonaviy usullari ko'rib chiqilgan. Maqolada scoring tizimlari, garov siyosati, diversifikatsiya, raqamli texnologiyalar va ichki nazorat mexanizmlarining samaradorligi asoslab berilgan. O'rganish natijasida mikroqarzlash portfeli sifatini oshirish, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish hamda moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mikroqarzlash, kredit riski, likvidlik riski, operatsion risk, risklarni boshqarish, scoring tizimi, kredit portfeli, muammoli kreditlar, mikromoliya tashkilotlari, diversifikatsiya, ichki nazorat, moliyaviy barqarorlik

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida moliyaviy xizmatlar bozorini kengaytirish, aholining bank xizmatlaridan foydalanish darajasini oshirish hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash maqsadida mikroqarzlash tizimini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, tijorat banklari va mikromoliya tashkilotlari tomonidan ajratilayotgan mikroqarzlar aholining moliyaviy inklyuziyasini ta'minlash, yangi ish o'rinlari yaratish va tadbirkorlik faolligini oshirishda muhim moliyaviy instrument sifatida xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, mikroqarzlash operatsiyalarining hajmi kengayib borishi ushbu jarayonda turli xil moliyaviy va nomoliyaviy risklarning yuzaga kelish ehtimolini ham kuchaytirmoqda[1].

Mikroqarzlashning o'ziga xos xususiyati shundaki, kreditlar ko'pincha kichik hajmda, qisqa muddatga va yetarli kredit tarixiga ega bo'lmagan qarz oluvchilarga beriladi. Bu holat kredit portfeli sifati, to'lov intizomi va likvidlik barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, risklarni yetarli darajada baholamaslik yoki boshqarish mexanizmlarining sustligi muammoli kreditlar ulushining ortishiga, moliyaviy yo'qotishlarga hamda bank tizimi barqarorligining izdan chiqishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli mikroqarzlash jarayonida risklarni aniqlash, baholash va samarali boshqarish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda[2].

Mamlakatimizda bank-moliya sohasini isloh qilish, kreditlash jarayonlarini raqamlashtirish va risk-menejment tizimini takomillashtirish bo'yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Ushbu islohotlar mikroqarzlash faoliyatida zamonaviy scoring modellari, masofaviy monitoring, ichki nazorat tizimlari va diversifikatsiya usullarini keng joriy etishni taqozo etmoqda. Biroq amaliyotda ayrim kredit tashkilotlarida risklarni kompleks boshqarish mexanizmlari yetarli darajada integratsiyalashmaganligi, axborot bazalarining to'liqligi va tahliliy yondashuvlarning samaradorligi bilan bog'liq muammolar saqlanib qolmoqda[3].

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi mikroqarzlash jarayonida yuzaga keladigan risklarni chuqur tahlil qilish, ularning kelib chiqish omillarini aniqlash hamda zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish zaruratidan kelib chiqadi. Tadqiqotning maqsadi — mikroqarzlash faoliyatida uchraydigan asosiy risk turlarini tizimli o'rganish va ularni samarali boshqarish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat[4].

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: mikroqarzlash jarayonining iqtisodiy mohiyatini yoritish, undagi asosiy risk turlarini tasniflash, risklarni baholashning zamonaviy usullarini tahlil qilish hamda tijorat banklari va mikromoliya tashkilotlari amaliyotida qo'llash mumkin bo'lgan samarali risk-menejment mexanizmlarini ishlab chiqish.

Tadqiqot natijalari mikroqarzlash portfeli sifatini oshirish, muammoli kreditlar darajasini pasaytirish va moliyaviy institutlar barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilishi bilan amaliy ahamiyat kasb etadi[5].

1. Mikroqarzlash jarayonida risklarning iqtisodiy mohiyati va tasnifi

Mikroqarzlash faoliyati moliyaviy inklyuziyani kengaytirish, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va aholi bandligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Biroq bu jarayon yuqori darajadagi noaniqlik va tavakkalchilik bilan tavsiflanadi. Mikroqarz oluvchilarning ko'pincha rasmiy daromadlari pastligi, kredit tarixining to'liq shakllanmaganligi va garov ta'minotining yetarli emasligi kredit riskining ortishiga sabab bo'ladi[6].

Ilmiy adabiyotlarda mikroqarzlash risklari moliyaviy institut faoliyatiga salbiy ta'sir etuvchi ehtimolli yo'qotishlar sifatida talqin qilinadi. Ularni samarali boshqarish kredit portfeli sifati va bank barqarorligining muhim omili hisoblanadi.

1-jadval.

Mikroqarzlash jarayonida asosiy risk turlari

Risk turi	Mazmuni	Mikroqarzlashdagi namoyon bo'lishi	Oqibatlari
Kredit riski	Qarz oluvchining majburiyatni bajarmaslik ehtimoli	To'lovlarning kechikishi yoki qaytmasligi	Muammoli kreditlar oshadi
Likvidlik riski	Bankning majburiyatlarni o'z vaqtida bajara olmasligi	Mikroqarzlar ulushi oshib, pul oqimi yetishmasligi	To'lov qobiliyati pasayadi
Operatsion risk	Ichki jarayonlar va xodimlar xatolari	Hujjatlarni noto'g'ri rasmiylashtirish	Moliyaviy yo'qotishlar
Bozor riski	Foiz stavkalari va inflyatsiya o'zgarishi	Mikroqarz foizlari rentabelligi pasayishi	Daromad kamayadi
Reputatsion risk	Tashkilot obro'siga putur yetishi	Mijozlar shikoyatlari ko'payishi	Mijozlar oqimi kamayadi

Ko'rinib turibdiki, mikroqarzlashda eng katta ulush kredit riskiga to'g'ri keladi. Shu sababli risk-menejment tizimi avvalo qarz oluvchini chuqur tahlil qilishga qaratilishi lozim.

2. Mikroqarzlashda risklarni baholash usullari

Risklarni samarali boshqarish ularni to'g'ri va o'z vaqtida baholashdan boshlanadi. Zamonaviy bank amaliyotida mikroqarzlar bo'yicha quyidagi baholash usullari keng qo'llaniladi:

- kredit skoring tizimi
- moliyaviy ko'rsatkichlar tahlili
- kredit tarixini tekshirish

- mijozning pul oqimini baholash
 - raqamli profil (digital footprint) tahlili
- Ayniqsa, skoring modeli kichik kreditlar uchun eng samarali vosita hisoblanadi.
- 2-jadval.

Kredit riskini baholash ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Baholash mezonlari	Risk darajasi talqini
To'lov intizomi	Oldingi kreditlar bo'yicha kechikishlar	Ko'p kechikish — yuqori risk
Daromad barqarorligi	Oylik tushumning muntazamligi	Barqaror — past risk
Qarzdorlik yuklamasi	Daromadga nisbatan kredit to'lovi	>50% bo'lsa — xavfli
Garov ta'minoti	Likvid aktivlar mavjudligi	Garov yo'q — risk yuqori
Kredit tarixi	Kredit byurosi ma'lumotlari	Ijobiy tarix — past risk

Mazkur ko'rsatkichlar asosida mijozlar risk toifalariga ajratiladi va kredit shartlari differensial belgilanadi.

3. Mikroqarzlashda risklarni boshqarish mexanizmlari

Risklarni boshqarish — bu risklarni aniqlash, baholash, monitoring qilish va minimallashtirishga qaratilgan kompleks jarayondir. Amaliyotda quyidagi mexanizmlar eng samarali hisoblanadi.

3-jadval.

Risklarni boshqarishning asosiy mexanizmlari

Mexanizm	Mazmuni	Amaliy samarasi
Kredit skoring	Avtomatlashtirilgan baholash modeli	Subyektivlik kamayadi
Portfel diversifikatsiyasi	Kreditlarni tarmoqlar bo'yicha taqsimlash	Yo'qotishlar kamayadi
Garov siyosati	Likvid ta'minot talab qilish	Kredit qaytuvchanligi oshadi
Monitoring tizimi	Mijoz holatini doimiy kuzatish	Erta ogohlantirish
Sug'urtalash	Kredit riskini sug'urta qilish	Yo'qotishlar qoplanadi
Raqamli texnologiyalar	Big data va AI tahlili	Risk aniqligi oshadi
Ichki nazorat	Audit va komplaens	Operatsion xatolar kamayadi

4. Mikroqarzlash portfelini sifatini yaxshilash yo'nalishlari

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mikroqarzlash samaradorligi ko'p jihatdan risk-menejment tizimining yetukligiga bog'liq. Quyidagi yo'nalishlar ustuvor hisoblanadi:

- sun'iy intellekt asosidagi skoringni joriy etish
- masofaviy monitoring platformalarini kengaytirish
- muammoli kreditlar bo'yicha erta ogohlantirish tizimini kuchaytirish
- mijozlarning moliyaviy savodxonligini oshirish
- kredit portfelini tarmoq va hududlar bo'yicha muvozanatlash

4-jadval.

Risk darajasiga qarab boshqaruv choralarini tanlash

Risk darajasi	Tavsiya etiladigan choralar
Past risk	Standart kreditlash
O'rtacha risk	Qo'shimcha monitoring

Yuqori risk	Qo'shimcha garov yoki stavkani oshirish
Juda yuqori risk	Kredit berishni rad etish

Yuqoridagi tahlillar mikroqarzlash jarayonida risklarni tizimli boshqarish moliyaviy institutlarning barqaror faoliyat yuritishi uchun hal qiluvchi omil ekanini ko'rsatadi. Zamonaviy skoring, raqamli monitoring va diversifikatsiya mexanizmlarini kompleks joriy etish mikroqarz portfeli sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi hamda muammoli kreditlar ulushini kamaytiradi.

Mazkur tadqiqot doirasida mikroqarzlash jarayonida yuzaga keladigan asosiy risklar va ularni boshqarish mexanizmlari kompleks tarzda tahlil qilindi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, mikroqarzlash moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va kichik biznesni rivojlantirishda muhim instrument bo'lishiga qaramay, ushbu faoliyat yuqori darajadagi kredit, likvidlik, operatsion va reputatsion risklar bilan chambarchas bog'liq. Ayniqsa, qarz oluvchilarning moliyaviy barqarorligi yetarli darajada shakllanmaganligi kredit riskining ustuvorligini belgilaydi.

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, mikroqarzlash portfeli sifatiga eng katta ta'sir ko'rsatuvchi omillar — mijozning to'lov intizomi, daromad barqarorligi, qarzдорlik yuklamasi va kredit tarixidir. Ushbu omillarni chuqur baholamasdan turib kredit ajratish muammoli kreditlar ulushining ortishiga olib keladi. Shu bois risklarni boshqarish tizimi kredit berishning barcha bosqichlariga integratsiyalashgan bo'lishi zarur.

Tadqiqot davomida zamonaviy risk-menejment vositalari — kredit skoring modellari, portfel diversifikatsiyasi, doimiy monitoring, ichki nazorat tizimlari va raqamli texnologiyalarni qo'llash mikroqarzlash samaradorligini sezilarli oshirishi ilmiy asoslandi. Ayniqsa, sun'iy intellekt va big data asosidagi baholash tizimlari qaror qabul qilish aniqligini oshirib, subyektiv yondashuvni kamaytirishi bilan ahamiyatlidir.

Shuningdek, mikroqarzlash amaliyotini takomillashtirish uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlar muhim deb topildi:

- risklarni erta aniqlash va ogohlantirish tizimlarini kuchaytirish;
- kredit skoring modellarini doimiy yangilab borish;
- kredit portfelini tarmoq va hududlar kesimida diversifikatsiya qilish;
- mijozlarning moliyaviy savodxonligini oshirish;
- raqamli monitoring va masofaviy nazorat vositalarini keng joriy etish.

Umuman olganda, mikroqarzlash jarayonida risklarni samarali boshqarish moliyaviy institutlarning barqarorligi, kredit portfeli sifati va bank tizimining ishonchliligini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi. Taklif etilgan yondashuv va tavsiyalarni amaliyotga joriy etish muammoli kreditlar ulushini kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda mikroqarzlash tizimining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son Farmoni. 2020–2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to'g'risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2019.
3. O'zbekiston Respublikasining “Mikromoliyalash to'g'risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2006 (o'zgartirish va qo'shimchalar bilan).
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklarida risklarni boshqarish bo'yicha tavsiyalar. — Toshkent, so'nggi nashr.

5. Mishkin F. S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. — Pearson Education, 2019.
6. Rose P. S., Hudgins S. C. Bank Management and Financial Services. — McGraw-Hill Education, 2013.
7. Saunders A., Cornett M. M. Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. — McGraw-Hill, 2018.
8. Ledgerwood J. Microfinance Handbook: An Institutional and Financial Perspective. — World Bank Publications, 2013.
9. Armendáriz B., Morduch J. The Economics of Microfinance. — MIT Press, 2010.
10. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti materiallari: www.cbu.uz
11. Jahon banki (World Bank) ma'lumotlari: Global Financial Development Report. — Washington, so'nggi yillar.
12. O'zbekiston banklari assotsiatsiyasi. Bank amaliyoti va risk-menejment bo'yicha uslubiy materiallar. — Toshkent, so'nggi nashr.